

बालबिज्याँई रोकथामका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघीय मार्गदर्शन (रियाद मार्गदर्शन)

महासभाको १४ डिसेम्बर १९९० को सङ्कल्पलेख ४५/१९२ द्वारा घोषित तथा जारी

१. मूलभूत सिद्धान्त

- (१) बालबिज्याँईको रोकथाम समाजमा हुने अपराध रोकथामको अत्यावश्यक पक्ष हो । कानूनसम्मत, सामाजिक रूपमा उपयोगी क्रियाकलापमा सामेल गराएर र समाज र जीवनदृष्टितर्फ मानवेली अभिमुखीकरणको अवलम्बन गरेर किशोरकिशोरीहरूले गैरअपराधमूलक दृष्टिभाव विकास गर्न सक्छन् ।
- (२) बालबिज्याँईको रोकथामका लागि पूरै सिङ्गो समाजबाटै प्रारम्भिक बाल्यावस्थादेखिकै तिनको व्यक्तिको सम्मान र प्रवर्द्धनसाथ किशोरकिशोरीहरूको सन्तुलित विकास निश्चित पार्न आवश्यक हुन्छ ।
- (३) यस मार्गदर्शनको व्याख्याको प्रयोजनका लागि, बालकेन्द्रीत अभिमुखीकरणबाट प्रेरित रहनुपर्छ । समाजभित्र किशोरकिशोरीहरूको सक्रिय भूमिका र सहभागिता रहनुपर्छ र उनीहरूलाई खालि सामाजिकीकरण वा नियन्त्रणका विषय मानिनुहुँदैन ।
- (४) यस मार्गदर्शनको कार्यान्वयनको प्रयोजनका लागि, राष्ट्रिय कानुनी प्रणालीबमोजिम प्रारम्भिक बाल्यावस्थादेखिकै किशोरकिशोरीहरूको भलाईमा कुनै पनि रोकथामपरक कार्यक्रमको जोड रहनुपर्छ ।
- (५) बालबिज्याँई रोकथामको प्रगतिशील नीति तथा पद्धतिगत अध्ययन र उपायहरूको विस्तारको आवश्यकता र महत्वलाई मान्यता दिनुपर्छ । तिनले बालबालिकाको विकासलाई गम्भीर क्षति र अरुलाई हानि नपुऱ्याउने आचारव्यवहारको आपराधीकरण र दण्डीकरणलाई त्याग्नुपर्छ । त्यस्ता नीति तथा उपायहरूमा निम्न कुरा समाहित हुनुपर्छ :-
 - (क) सबै किशोरकिशोरी, खास गरी स्पष्टै खतरामा परेका वा सामाजिक जोखिममा रहेका र विशेष हेरचाह र संरक्षणको आवश्यकता परेका, को व्यक्तिगत विकासलाई सुरक्षित गर्नका लागि सहयोगी ढाँचालाई टेवा पुऱ्याउन र किशोरकिशोरीहरूका भिन्नभिन्न आवश्यकताहरू पूरा गर्न अवसरहरू, विशेषतः शैक्षिक अवसरहरूको प्रबन्ध;
 - (ख) कानून, प्रक्रिया, संस्थापना, सरसुविधा तथा सेवा प्रदान गर्ने सञ्जालका आधारमा अतिक्रम गराईका उत्प्रेरणा, सोको उद्भूत गराउने आवश्यकता र अवसर वा अवस्थालाई न्यूनीकरण गर्नमा लक्षित बिज्याँई रोकथामका विशिष्टीकृत दर्शन र पद्धतिहरू;
 - (ग) किशोरकिशोरीहरूको समग्र हितमा प्राथमिक रूपले प्रेरित र स्वच्छता तथा समानताबाट दिग्दर्शित औपचारिक हस्तक्षेप;
 - (घ) सबै किशोरकिशोरीहरूको भलाई, विकास, अधिकार तथा हितको सुरक्षण;
 - (ङ) समग्र सामाजिक मूल्यमान्यतासँग मेल नखाने र प्रायः परिपक्वता तथा विकास प्रक्रियामा अभिन्न भएर हुने वयस्कताको सङ्क्रमणसँगै आफै हराएर जाने खालका युवावस्थाका बानीबेहोरा र आचरणउपरको ख्याल;
 - (च) धेरै विशेषज्ञहरूको रायमुताबिक किशोरकिशोरीहरूलाई “विचलित”, “उपद्रोही” वा “पूर्वउपद्रोही” जस्ता लेबल वा विल्ला लगाउनाले किशोरकिशोरीका व्यक्तिमा स्थिर रूपमा अवाञ्छित व्यवहार गरिराख्ने कुरा विकास गराउनमा बल पुग्छ भन्ने कुरामा सचेतता ।
- (६) बालबिज्याँईको रोकथामका लागि विशेष गरी कुनै पनि निकाय स्थापना नभएका ठाउँमा समुदायमा आधारित सेवा र कार्यक्रमको विकास गर्नुपर्छ । सामाजिक नियन्त्रणका औपचारिक निकायहरूलाई अन्तिम उपायको रूपमा मात्र उपयोग गरिनुपर्छ ।

२. मार्गदर्शनको क्षेत्र

- (७) यो मार्गदर्शनको व्याख्या मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, बालअधिकारसंबन्धी घोषणापत्र एवं बालअधिकार महासन्धिको बृहत् ढाँचा र बाल न्याय प्रशासनका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघीय न्यूनतम मापदण्डको नियमावली (बेइजिङ नियमावली) साथसाथै बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरूका अधिकार, हित तथा भलाईसम्बन्धी अध्यालेख तथा मान्यताका सन्दर्भमा हुनुपर्दछ ।
- (८) यो मार्गदर्शन हरेक सदस्य राष्ट्रमा विद्यमान आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अवस्थासमेतका सन्दर्भमा कार्यान्वयन हुनुपर्दछ ।

३. सामान्य रोकथाम

- (९) सरकारका हरेक तहमा व्यापक रोकथाम योजनाहरू संस्थागत हुनुपर्दछ र निम्न कुरा समावेश हुनुपर्दछ :-
- (क) समस्याको गहन विश्लेषण र उपलब्ध कार्यक्रम, सेवा, सुविधा र स्रोतसाधनको लगत;
- (ख) रोकथाम प्रयासमा संलग्न योग्यतापूर्ण एजेन्सी, संस्थापना तथा कर्मचारीगणको सुस्पष्ट परिभाषित उत्तरदायित्व;
- (ग) रोकथाम प्रयासको उपयुक्त समन्वय निमित्त सरकारी तथा गैरसरकारी एजेन्सीहरूबीचको संयन्त्र;
- (घ) कार्यान्वयनका क्रममा नियमित रूपले अनुगमन तथा सतर्कतापूर्वक मूल्याङ्कन गर्न पर्ने अग्रसूचक अध्ययनमा आधारित नीति, कार्यक्रम र रणनीति;
- (ङ) बिज्याँईपूर्ण कार्य गर्ने अवसरहरू प्रभावकारी रूपमा घटाउने विधि;
- (च) बृहत् दायरामा सेवा र कार्यक्रममार्फत समुदायको संलग्नता;
- (छ) बालबिज्याँई र युवाअपराध रोकथाम गर्ने कार्यमा केन्द्रित भई काम गर्ने निजी क्षेत्र, सेवा गरिनुपर्ने समुदायका प्रतिनिधि नागरिक तथा श्रम, बालस्याहार, स्वास्थ्यशिक्षा, सामाजिक, कानूनकार्यान्वयन र न्यायिक निकायहरूको संलग्नतामा राष्ट्रिय, राज्य, प्रान्तीय तथा स्थानीय सरकारहरूका बीचको घनिष्ट अन्तरविभागीय सरसहयोग;
- (ज) सामुदायिक स्रोतसाधनको प्रयोग, युवा हातेमालो र पीडितलाई क्षतिपूर्ति तथा सहयोग कार्यक्रममलगायत बिज्याँई रोकथाम नीति तथा प्रक्रियामा युवा सहभागिता;
- (झ) सबै तहमा विशिष्टीकृत कर्मचारीगण ।

४. सामाजिकीकरण प्रक्रिया

- (१०) सबै बालबालिका र किशोरकिशोरीहरूको विशेषतः परिवार, समुदाय, सँगती समूह, विद्यालय, व्यावसायिक तालिम र कामका अन्य क्षेत्र साथसाथ स्वैच्छिक सङ्गठनहरूमार्फत सफल सामाजिकीकरण र सम्मिलनलाई सहज बनाउने रोकथाममूलक नीतिमा जोड दिइनुपर्दछ । बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरूको मुनासिब व्यक्तिगत विकासमा उत्तिकै ख्याल राखिनुपर्दछ र उनीहरूलाई सामाजिकीकरण तथा सम्मिलन प्रक्रियामा पूर्ण र समान साभेदारका रूपमा उचित आदर गरिनुपर्दछ ।

क. परिवार

- (११) हरेक समाजले परिवार र तिनका सबै सदस्यका आवश्यकता र भलाईप्रति उच्च प्राथमिकता दिनुपर्दछ ।
- (१२) बालबालिकाको प्रारम्भिक सामाजिकीकरणको केन्द्रीय उत्तरदायी एकाईनै परिवार भएकाले संयुक्त परिवार लगायत परिवारको परिपूर्णतालाई बचाउनका लागि सरकारी तथा सामाजिक प्रयासहरूको अनुसरण गरिनुपर्छ । हेरचाह र संरक्षण उपलब्ध गराउने र बालबालिकाको शारीरिक तथा मानसिक भलाई सुनिश्चित पार्ने

- कुरामा परिवारलाई मद्दत गर्ने समाजको उत्तरदायित्व छ । दिवा हेरचाह लगायतका बन्दोबस्तहरूको पर्याप्त व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।
- (१३) सरकारहरूले बालबालिकाको हुर्काइ स्थिर र व्यवस्थित पारिवारिक वातावरणमा हुने कुरालाई अनुकूल बनाउने नीतिहरू स्थापित गर्नुपर्दछ । अस्थिरता वा द्वन्द्वका अवस्थामा समाधानका लागि सहयोगको आवश्यकता भएका परिवारहरूलाई चाहिएको सेवा उपलब्ध गराइनुपर्दछ ।
- (१४) स्थिर र व्यवस्थित पारिवारिक वातावरणको कमी भएको र सो सन्दर्भमा बाबुआमालाई सघाउने सामुदायिक प्रयास असफल भएका अवस्था र संयुक्त परिवारले यो भूमिका पूरा गर्न नसकेका अवस्थामा फोस्टर केयर तथा धर्मसन्तान राख्नेलगायतका वैकल्पिक रखाईबारे विचार गर्नुपर्दछ । यस्तो रखाईको कुरा स्थिर र व्यवस्थित पारिवारिक वातावरणका लागि सकेसम्म विस्तार गर्नुपर्दछ भने साथसाथै लालनपालन स्याहार ओइरासँग जोडिएका समस्याहरूलाई वर्जित गर्दै बालबालिकाका लागि स्थायित्वको भाव स्थापित पनि गरिनुपर्दछ ।
- (१५) तीव्र र विशृङ्खल आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक परिवर्तन, खास गरी आदिवासी, प्रवासी तथा शरणार्थी परिवारका बालबालिका जस्ता तीव्र र विशृङ्खल आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक परिवर्तनबाट उब्जेका समस्याबाट प्रभावित परिवारका बालबालिकालाई विशेष ध्यान दिइनुपर्दछ । यस्ता परिवर्तनहरूले द्वन्द्वको भूमिका र संस्कृतिको परिणामस्वरूप, परिवारको बालबालिकालाई हुर्काउनेबढाउने परम्परा जोगाउनमा परिवारको सामाजिक क्षमतालाई भत्काउन सक्ने भएकाले बालबालिकाको सामाजिकीकरणका लागि नयाँ सोचका र सामाजिक रूपले सिर्जनात्मक प्रारूपहरूको रुपाङ्कन गरिनुपर्दछ ।
- (१६) बाबुआमा र बालबालिकाबीचको सकारात्मक सम्बन्ध प्रवर्द्धन गर्दै, बालबालिका र किशोरकिशोरीहरूका समस्याप्रति बाबुआमालाई संवेदनशील बनाउदै र पारिवारिक तथा सामुदायिक क्रियाकलापमा तिनको संलग्नतालाई प्रोत्साहित गर्दै बालबालिकाको विकास र हेरचाहका सिलसिलामा बाबुआमाको अभिभावकीय भूमिका बुझ्ने अवसर परिवारहरूलाई उपलब्ध गराउनका लागि उपायहरू अपनाइनुपर्दछ र कार्यक्रमहरू विकास गरिनुपर्दछ ।
- (१७) सरकारहरूले परिवारमा सौहाद्रता र सामाञ्जस्य बढाउन र बालबालिकाको कल्याण र भविष्यलाई असर पार्ने परिस्थितिको सम्भाव्य विकल्प नरहेको अवस्थामा बाहेक तिनका बाबुआमाबाट बालबालिकालाई अलग्याउने कुरालाई निरूत्साहित गर्ने उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।
- (१८) परिवार र संयुक्त परिवारको सामाजिकीकरण कार्यमा जोड दिनु महत्वपूर्ण छ; अनि, समाजमा किशोरकिशोरीहरूको भावी भूमिका, उत्तरदायित्व, सहभागिता र साभेदारीलाई मान्यता दिनु पनि त्यत्तिकै महत्वपूर्ण छ ।
- (१९) बालबालिकाको उचित सामाजिकीकरणको अधिकारलाई निश्चित पार्नमा सरकार र अन्य एजेन्सीहरूले विद्यमान सामाजिक तथा कानुनी एजेन्सीहरूमा भर गर्नुपर्दछ तर, परम्परागत संस्थापना र प्रथाहरू प्रभावकारी नरहेमा उनीहरूले नयाँ सोचका उपायहरू उपलब्ध गराउनु र मन्जुर गर्नुपर्दछ ।

ख. शिक्षा

- (२०) सरकारहरू सबै किशोरकिशोरीहरूलाई सार्वजनिक शिक्षा सुलभ गराउने दायित्वमा रहेका छन् ।
- (२१) शिक्षा प्रणालीहरूले तिनको शैक्षिक तथा व्यावसायिक तालिमका क्रियाकालपको अतिरिक्त देहायका कुरामा ध्यान समर्पित गर्नुपर्दछ :-

- (क) मूलभूत मूल्यमान्यता र बालबालिका रहनेबस्ने मुलुकको सामाजिक मूल्यमान्यता र सोभन्दा भिन्न सभ्यताहरु र मानवअधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरुका लागि बालबालिकाको सांस्कृतिक पहिचान तथा ढाँचाप्रति आदर विकास गर्ने शिक्षण;
- (ख) तिनको पुर्णत संभाव्यसम्म पुग्न किशोरकिशोरीहरुको व्यक्तित्व, तृक्षण तथा मानसिक तथा शारीरिक क्षमताहरुको प्रवर्द्धन र विकास;
- (ग) शैक्षिक प्रक्रियामा किशोरकिशोरीहरुको विषयस्वरुप होइन, सक्रिय र प्रभावकारी सहभागीका रुपमा संलग्नता;
- (घ) विद्यालय र समुदायसँग पहिचान र अपनत्वको भावना बढाउने क्रियाकलापको सञ्चालन;
- (ङ) फरक दृष्टिकोण र अभिमत साथसाथै सांस्कृतिक तथा अन्य अन्तरहरुलाई बुझ्न र तिनको आदर गर्न किशोरकिशोरीहरुलाई प्रोत्साहन;
- (च) व्यावसायिक तालिम, रोजगारीको अवसर तथा वृत्तिविकासका बारेमा सूचना तथा मार्गदर्शनको प्रबन्ध;
- (छ) किशोरकिशोरीहरुलाई सकारात्मक भावनात्मक मद्दत र मनोवैज्ञानिक दुर्व्यवहारलाई वर्जन गर्ने प्रावधान;
- (ज) कठोर अनुशासनात्मक उपाय खास गरी शारीरिक सजायको वर्जन ।
- (२२) शैक्षिक प्रणालीले किशोरकिशोरीहरुका क्रियाकलापका सम्बन्धमा बाबुआमा, सामुदायिक सङ्गठन तथा एजेन्सीहरूसँग साथसाथमा कार्य गर्न खोज्नुपर्दछ ।
- (२३) किशोरकिशोरीहरु र तिनका परिवारलाई कानून र कानूनअन्तर्गत तिनका अधिकार तथा दायित्वहरुका साथसाथै संयुक्त राष्ट्रसंघीय अध्यालेखहरुलगायत विश्वव्यापी मूल्यमान्यताका पद्धतिहरुबारे जानकारी गराइनुपर्दछ ।
- (२४) शैक्षिक प्रणालीले सामाजिक जोखिममा रहेका किशोरकिशोरीहरुमा विशेष हेरचाह र ध्यान बढाउनुपर्दछ । विशिष्टीकृत रोकथाममूलक कार्यक्रम तथा शैक्षिक सामग्री, पाठ्यक्रम, पद्धति र साधनहरुको विकास र पूर्ण उपयोग गरिनुपर्दछ ।
- (२५) किशोरकिशोरीहरुबाट हुन सक्ने मादक, लागू वा अन्य पदार्थको दुर्व्यसनको रोकथामका लागि विस्तृत नीति तथा रणनीतिमा विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । यी समस्याहरूसँग जुध्न गर्नका लागि शिक्षकशिक्षिका तथा अन्य व्यवसायीहरु साधनसुसज्जित र तालिमप्राप्त हुनुपर्दछ । मादक पदार्थलगायतका औषधिजन्य वस्तुको प्रयोग र दुरुपयोगका बारेमा विद्यार्थीवर्गलाई जानकारी उपलब्ध गराइनुपर्दछ ।
- (२६) किशोरकिशोरीहरु, खासगरी विशेष आवश्यकता भएका, दुर्व्यवहार, उपेक्षा, पीडन र शोषणबाट सताइएकाहरुका लागि विद्यालयले स्वास्थ्योपचार, मनोविमर्श तथा अन्य सेवाहरुको स्रोत तथा सिफारिस केन्द्रका रुपमा काम गर्नुपर्दछ ।
- (२७) विविधीकृत शैक्षिक कार्यक्रमहरुमार्फत विशेषतः सुविधाविहीन, लाभञ्चित, जातीय तथा अन्य अल्पसङ्ख्यक र निम्नआय भएका समूहका किशोरकिशोरीहरुका समस्या, आवश्यकता र अवबोधनहरुबारे शिक्षकशिक्षिका, अन्य वयस्क र विद्यार्थीगणलाई सचेष्ट बनाइनुपर्छ ।
- (२८) विद्यालय प्रणालीले पाठ्यक्रम, शिक्षण तथा सिकाईविधि र पद्धति, अनि योग्य शिक्षकको नियुक्ति तथा तालिमका सम्बन्धमा उच्चतम व्यावसायिक तथा शैक्षिक मापदण्ड हासिल र प्रवर्द्धन गर्न कोसिस गर्नुपर्दछ । उपयुक्त व्यावसायिक सङ्गठन तथा अधिकारीहरुबाट कार्यसम्पादनको नियमित अनुगमन र लेखाजोखा गरिने कुरा निश्चित हुनुपर्दछ ।
- (२९) विद्यालय प्रणालीले सामुदायिक समूहहरुको सरसहयोगमा कलिलो उमेरका व्यक्तिहरुका चाखका अतिरिक्त क्रियाकलापको तर्जुमा, विकास तथा कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

- (३०) हाजिरीसंहिताको पालना गर्न नसकेका र विद्यालय छाड्नुपरेका बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरूलाई विशेष सहायता गरिनुपर्दछ ।
- (३१) विद्यालयहरूले स्वच्छ र न्यायोचित नीतिनियमहरू प्रवर्द्धन गर्नुपर्दछ; अनुशासन नीति र निर्णय प्रक्रिया लगायतका विद्यालय नीतिको तर्जुमाकारी अङ्गमा विद्यार्थीको प्रतिनिधित्व गराइनुपर्दछ ।

ग. समुदाय

- (३२) किशोरकिशोरीहरूका विशेष आवश्यकता, समस्या, चाँख र सरोकारहरूको प्रत्युक्ति गर्ने र किशोरकिशोरी तथा तिनका परिवारलाई उपयुक्त मनोविमर्श तथा मार्गप्रदर्शन गर्ने समुदायमा आधारित सेवा तथा कार्यक्रमहरूको विकास गरिनुपर्दछ र तिनीहरू रहेभएका अवस्थामा तिनको सुदृढीकरण गरिनुपर्दछ ।
- (३३) समुदायहरूले सामाजिक जोखिममा रहेका बालबालिकाका विशेष समस्याहरूको प्रत्युक्तिका लागि सामुदायिक विकास केन्द्र, खेलकुद तथा मनोरञ्जनका सरसुविधा र सेवालगायत किशोरकिशोरीहरूका लागि समुदायमा आधारित सहयोगी उपायहरू उपलब्ध गराउनुपर्छ र तिनीहरू रहेभएका अवस्थामा तिनको सुदृढीकरण गर्नुपर्दछ ।
- (३४) घरमा बस्न नसकेका र बस्नका लागि घर नभएका किशोरकिशोरीहरूका लागि पर्याप्त आश्रय उपलब्ध गराउनका लागि विशेष सुविधागृहहरू खडा गरिनुपर्छ ।
- (३५) वयस्कताको सङ्क्रमणमा रहेका किशोरकिशोरीहरूले भोगेका कठिनाईहरूसँग जुध्नका लागि व्यापक सेवा तथा सहयोग उपायहरू उपलब्ध गराइनुपर्छ । यस्ता सेवाहरूले किशोर लागुऔषध दुर्व्यसनीहरूका लागि हेरचाह, परामर्श, सहायता र उपचारोन्मुख मद्दतका लागि विशेष कार्यक्रमहरूलाई समेट्न पर्दछ ।
- (३६) किशोरकिशोरीहरूलाई सेवा उपलब्ध गराउने स्वैच्छिक सङ्गठनहरूलाई सरकार तथा अन्य निकायहरूले आर्थिक तथा अन्य टेवा उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।
- (३७) स्थानीय स्तरमा युवा सङ्गठनहरू सिर्जना गरिनु र सुदृढ बनाइनुपर्दछ साथै सामुदायिक मामिलाहरूको व्यवस्थापनमा किशोरकिशोरीलाई पूर्ण सहभागी हैसियत प्रदान गरिनुपर्दछ । यी सङ्गठनहरूले युवाहरूलाई सामूहिक र स्वयंसेवी, खास गरी सहायताको आवश्यकता परेका किशोरकिशोरीहरूलाई सहयोग गर्नमा लक्षित, परियोजना सङ्गठित गर्नमा उत्प्रेरित गर्नुपर्दछ ।
- (३८) सरकारी एजेन्सीहरूले विशेष उत्तरदायित्व लिई घरविहीन वा सडक बालबालिकालाई आवश्यक सेवाहरू उपलब्ध गराउनुपर्दछ; स्थानीय सुविधागृह, बसोबास, रोजगारी र सहायताका अन्य स्वरूप र स्रोतहरू किशोरकिशोरीहरूलाई तन्तयार रूपले उपलब्ध गराइनुपर्दछ ।
- (३९) किशोरकिशोरीलाई विशेष रुचि हुने पुर्नसिर्जनात्मक सेवा तथा सुविधाहरूको व्यापक उपलब्धतालाई स्थापना गरिनुपर्छ र उनीहरूलाई सोको पहुँच सुलभ हुनुपर्दछ ।

घ. आमसञ्चारमाध्यम

- (४०) राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय विविध स्रोतहरूका सूचना र सामग्रीमा किशोरकिशोरीहरूको पहुँचलाई सुनिश्चित गर्न आमसञ्चारलाई प्रोत्साहन गरिनुपर्दछ ।
- (४१) आमसञ्चारलाई किशोरकिशोरीहरूको समाजप्रतिको सकारात्मक योगदान देखाउनमा प्रोत्साहन गरिनुपर्दछ ।
- (४२) किशोरकिशोरीहरूका लागि समाजमा रहेका सेवा, सुविधा तथा अवसरहरूको विद्यमानता सम्बन्धी सूचनाको प्रचारप्रसार गर्नमा आमसञ्चारलाई प्रोत्साहन गरिनुपर्दछ ।
- (४३) सामान्यतः आमसञ्चार, विशेषतः टेलिभिजन र चलचित्र सञ्चारमाध्यमलाई अश्लील चित्रण, लागूऔषध, हिंसा दर्साउने तथा हिंसा र शोषणलाई प्रतिकूलतापूर्ण तरिकाले प्रदर्शित गर्ने कुरा न्यूनीकरण गर्न, साथसाथै खास

गरी बालबालिका, महिला र अन्तर्वैयक्तिक सम्बन्धबारेका मर्यादाको तेजोबध गर्ने तथा अपमानजनक प्रस्तुति वर्जन गर्नमा र समतावादी सिद्धान्त र भूमिका प्रवर्द्धन गर्नमा प्रोत्साहन गरिनुपर्दछ ।

- (४४) किशोरकिशोरीहरुबाट हुने लागू तथा मादक पदार्थको दुरुपयोगसम्बन्धी सञ्चारहरुका बारेमा आफ्नो सघन सामाजिक भूमिका र दायित्व साथसाथै प्रभावतर्फ आमसञ्चारमाध्यम सचेष्ट रहनुपर्दछ । यसले आफ्नो शक्ति लागूको दुर्व्यसनीको रोगथामका लागि सन्तुलित तरिकाको माध्यमबाट सुसंज्ञित सन्देशहरु प्रसार (रिले) गर्नमा प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

ड. सामाजिक नीति

- (४५) सरकारी एजेन्सीहरुले किशोरकिशोरीहरुका निमित्तका योजना र कार्यक्रमहरुलाई उच्च प्राथमिकता दिनुपर्दछ र किशोरकिशोरीहरुमा पुग्ने र यथार्थतः तिनले लाभ पाउने कुरा सुनिश्चित गर्दै प्रभावकारी सेवासञ्चालन, सरसुविधा र पर्याप्त स्वास्थ्य तथा मानसिक हेरचाह, पोषण, आवास तथा लागू तथा मादकपदार्थको रोकथाम तथा उपचारलगायतका अन्य सान्दर्भिक सेवाका लागि पर्याप्त कोष तथा अन्य स्रोतसाधन उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।
- (४६) किशोरकिशोरीहरुको संस्थाकरण अन्तिम विकल्पस्वरूपको उपायका रूपमा लिइनुपर्दछ र न्यूनतम आवश्यक अवधिका लागि मात्र हुनुपर्दछ, र किशोरकिशोरीको सर्वोत्तम हितलाई नै उच्च महत्व दिइनुपर्दछ । यस्तो औपचारिक हस्तक्षेपको अख्तियारी प्रदान गर्ने सर्त कठोर हिसाबले परिभाषित हुनुपर्दछ र निम्न अवस्थाहरुमा सीमित हुनुपर्दछ :-
- (क) जँहा बालबालिका वा किशोरकिशोरीहरु निजकै आमाबाबु वा संरक्षकले गरेको असरबाट क्षति बेहोरिरहेका हुन्छन ;
- (ख) जँहा बालबालिका वा किशोरकिशोरीहरु निजकै आमाबाबु वा संरक्षकबाट यौन, भौतिक वा भावनात्मक दुर्व्यवहारको सिकार भएका हुन्छन;
- (ग) जँहा बालबालिका वा किशोरकिशोरीहरु निजकै आमाबाबु वा संरक्षकद्वारा उपेक्षित, परित्यक्त वा शोषित भएका हुन्छन;
- (घ) जँहा बालबालिका वा किशोरकिशोरीहरु आमाबाबु वा संरक्षकको व्यवहारबाट भौतिक वा नैतिक खतराको सन्त्रासमा पारिएको; र
- (ङ) जँहा बालबालिका वा किशोरकिशोरीहरु आफै गम्भीर शारीरिक वा मनोवैज्ञानिक खतरा देखा परेको र बाबुआमा, संरक्षक, सो बालबालिका वा किशोरकिशोरी स्वयं साथसाथै गैरआवासीय सामुदायिक सेवाले संस्थाकरण बाहेकका माध्यमबाट सो खतराको सामना गर्न नसक्ने अवस्था रहेका हुन्छन ।
- (४७) आमाबाबु वा संरक्षकहरुले किशोरकिशोरीलाई सहयोग गर्न नसकेको अवस्थामा सरकारी एजेन्सीहरुले किशोरकिशोरीहरुलाई राज्यको कोषको अनुदानवाला पूर्णकालीन शिक्षा र कार्यअनुभव हासिल गराउने कुरा उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।
- (४८) विज्याँई रोकथामका कार्यक्रमहरु विश्वासिलो वैज्ञानिक अनुसन्धानबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा तर्जुमा र विकास गरिनुपर्दछ र त्यसैअनुसार आवधिक हिसाबले अनुगमन, मूल्याङ्कन र समायोजन गरिनुपर्दछ ।
- (४९) व्यावसायिक समुदाय र विस्तृत जनसाधारणलाई किशोरकिशोरीहरुको शारीरिक वा मनोवैज्ञानिक पीडन, क्षति वा दुर्व्यवहार साथसाथै शोषण औँल्याउने वा त्यस्तो नतिजा दिन सक्ने बानीबेहोरा वा अवस्थाका बारेमा वैज्ञानिक जानकारीको वितरण तथा प्रचारप्रसार गरिनुपर्दछ ।
- (५०) योजना तथा कार्यक्रमहरुको सहभागिता सामान्यतः स्वैच्छिक हुनुपर्दछ । तिनको तर्जुमा, विकास र कार्यान्वयनमा किशोरकिशोरीहरु आफै संलग्न हुनुपर्दछ ।

- (५१) किशोरकिशोरीहरू विरूद्धका र तिनलाई असर पार्ने घरेलु हिंसालाई रोक्न र घरेलु हिंसाका यी पीडितहरूउपर स्वच्छ व्यवहार सुनिश्चित पार्न सरकारले फौजदारी न्याय प्रणालीभित्र र बाहिर नीति, उपाय र रणनीतिहरूको खोजी, विकास र कार्यान्वयन थालनी गर्नु वा निरन्तरता दिनुपर्दछ ।

च. विधायन र बालन्याय प्रशासन

- (५२) सबै किशोरकिशोरीहरूको अधिकार तथा भलाई प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्नका लागि सरकारहरूले खास कानून र कार्यविधि जारी गरी लागू गर्नुपर्दछ ।
- (५३) पीडन, दुर्व्यवहार, शोषण र आपराधिक क्रियाकलापका लागि बालबालिका र किशोरकिशोरीहरूको प्रयोग रोक्ने विधायन जारी गरिनु र लागू गरिनुपर्दछ ।
- (५४) घर, विद्यालय वा अन्य कुनै पनि संस्थापनामा कुनै पनि बालबालिका वा किशोरकिशोरीहरूलाई कठोर, अपमानजनक सुधारउपाय वा सजायको भागीदार बनाइनुहुँदैन ।
- (५५) कुनै पनि किसिमका बालबालिका र किशोरकिशोरीहरूको हातहतियारमा पहुँचलाई रोक्न वा नियन्त्रण गर्नमा लक्षित विधायन र कार्यान्वयनलाई प्रेरित गरिनुपर्दछ ।
- (५६) किशोरकिशोरीहरूको थप कलङ्कन, पीडितिकरण र आपराधीकरण रोक्नका लागि कुनै वयस्कले गर्दा कसुर नहुने र दण्डभार नलाग्ने आचरण किशोरकिशोरीले गरेमा कसुर मानिनेछैन र दण्डभार बेहोराइनेछैन भन्ने कुरा सुनिश्चित पार्न कानून जारी गरिनुपर्दछ ।
- (५७) किशोरकिशोरीका हैसियत, अधिकार तथा रुचिहरूको पालना हुने र उपलब्ध सेवाको उचित सिफारिस हुने कुरालाई निश्चित पार्ने निरीक्षाधिकारी (अम्बुड्सम्यान) को कार्यालय वा यस्तै स्वतन्त्र अङ्गको स्थापनाका लागि विचार पुऱ्याइनुपर्दछ । निर्दिष्ट निरीक्षाधिकारी वा अन्य अङ्गले रियाद मार्गदर्शन, बेइजिड नियमावली र स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिकाहरूको संरक्षणसम्बन्धी नियमावलीको कार्यान्वयनको पनि सुपरिवेक्षण गर्न सक्दछ । निरीक्षाधिकारी वा अन्य अङ्गले नियमित अन्तरालमा अध्यालेखको कार्यान्वयनमा भएका प्रगति र सामना गरिएका कठिनाइसम्बन्धी प्रतिवेदन पनि प्रकाशित गर्न सक्दछ । बालवकालत सेवाहरू पनि स्थापना गरिनुपर्दछ ।
- (५८) दुवै लिङ्गका, कानून कार्यान्वयन तथा अन्य सम्बन्धित कर्मचारीगणलाई किशोरकिशोरीहरूका विशेष आवश्यकताहरूलाई प्रत्युक्ति गर्न र न्याय प्रणालीबाट किशोरकिशोरीहरूको दिशान्तर गर्ने कार्यक्रम र सिफारिस सम्भाव्यताबारे ज्ञान राख्न र हुन सक्ने अधिकतम हदमा प्रयोग गर्नका लागि प्रशिक्षित गर्नुपर्दछ ।
- (५९) लागू पदार्थको दुर्व्यसन र लागू पदार्थको ओसारपसारकर्ताहरूबाट बालबालिका र किशोरकिशोरीहरूलाई संरक्षण गर्नका लागि विधायन जारी गर्नुपर्छ र कडाईपूर्वक लागू गर्नुपर्छ ।

छ. अनुसन्धान, नीतिविकास र समन्वय

- (६०) बहुविषयक र विषयान्तरिक दुवै आधारमा, आर्थिक, सामाजिक, शिक्षा तथा स्वास्थ्य एजेन्सी र सेवाहरू, बालन्याय प्रणाली, युवा, समुदाय र विकास एजेन्सी तथा अन्य सान्दर्भिक संस्थापनाहरूबीचको अन्तरक्रिया र समन्वयलाई प्रवर्द्धन गर्न प्रयास गर्नुपर्छ र उपयुक्त संयन्त्र स्थापना गरिनुपर्दछ ।
- (६१) युवाअपराध, बिज्याँई रोकथाम र अल्पवयस्क न्यायसँग सम्बन्धित परियोजना, कार्यक्रम, अभ्यास र पहलबाट हासिल गरिएका सूचना, अनुभव र विज्ञताको आदानप्रदान राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा घनीभूत बनाइनुपर्दछ ।
- (६२) अभ्यासकर्ता, विज्ञ तथा नीतिनिर्माताहरूलाई संलग्न गरी युवाअपराध, बिज्याँई रोकथाम र बालन्यायसँग सम्बन्धित मामिलासम्बन्धी क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय सरसहयोगको थप विकास र सुदृढीकरण गर्नुपर्दछ ।
- (६३) अभ्यास तथा नीतिसम्बन्धी मामिलामा प्राविधिक तथा वैज्ञानिक सरसहयोग खास गरी तालिम, नमुना तथा प्रदर्शनात्मक परियोजना, र युवाअपराध तथा बालबिज्याँईको रोकथामसँग सम्बन्धित खास सवालहरूलाई सबै सरकारहरू, संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रणाली र अन्य सम्बन्धित सङ्गठनहरूले सबल रूपमा सहयोग गर्नुपर्दछ ।

- (६४) युवाअपराध तथा बालविज्याँईको रोकथामका प्रभावकारी प्रारुपहरुका सम्बन्धमा वैज्ञानिक अनुसन्धानका सहकार्यलाई प्रोत्साहित गरिनुपर्छ र यस्ता अनुसन्धानबाट प्राप्त निष्कर्षहरुलाई व्यापक रूपले प्रसार र मूल्याङ्कन गरिनुपर्दछ ।
- (६५) संयुक्त राष्ट्रसंघका उपयुक्त निकाय, संस्थापना र एजेन्सीहरु र कार्यालयहरुले बालन्याय, युवा अपराध तथा बालविज्याँईको रोकथामसँग सम्बन्धित विभिन्न प्रश्नमा घनिष्ट सहकार्य र समन्वयलाई प्रेरित गर्नुपर्दछ ।
- (६६) यस मार्गदर्शनका आधारमा संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले इच्छुक संस्थापनाहरुको सहयोगमा अनुसन्धान सञ्चालन गर्न, वैज्ञानिक सहकार्यमा, नीति तर्जुमा गर्न, र कार्यान्वयनको पुनरवलोकन र अनुगमन गर्नमा सक्रिय भूमिका खेल्नुपर्दछ र विज्याँई रोकथामका प्रभावकारी ढाँचाहरुसम्बन्धी भरपर्दा जानकारीहरुको स्रोतको रूपमा सेवा गर्नुपर्दछ ।